

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΡΙΑΔΝΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τ Ο Μ Ο Σ
ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2007

Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός στην ορεινή Κεντρική Κρήτη. Μια πρώτη προσέγγιση με αφορμή το ζήτημα των Ζωνιανών

ΑΡΗΣ ΤΣΑΝΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

Εισαγωγή

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ αγροτικός χώρος άρχισε, ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, να γνωρίζει έναν έντονο οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό με συνέπειες, οι οποίες άρχισαν να γίνονται εμφανέστερες κατά τη δεκαετία του 1960, μια «δεκαετία ρωγμών και βίαιων μεταλλαγών» (Κοβάνη 1988, 271), καθώς και με ρυθμούς αλλαγών διαρκώς επιταχυνόμενους κατά τις επόμενες δεκαετίες του 20^{ου} αι. και μέχρι σήμερα. Οι κύριες κατευθύνσεις αυτών των αλλαγών μπορούν να συνοψιστούν στην προσπάθεια για εκσυγχρονισμό της παραγωγής με τη στήριξη του κράτους (Κασίμης και Παπαδόπουλος 1999) και σε μια «κατάσταση γενικευμένης αστικοποίησης και επιταχυνόμενης ενσωμάτωσης στην αγορά, τόσο σε εθνική όσο και σε διεθνή κλίμακα» (Δαμιανάκος 1987, 13).

Κοινωνικές και ιστορικές ιδιαιτερότητες ή συγκυρίες ήταν καθοριστικές στην πορεία των τοπικών κοινωνιών της Ελλάδας προς μια νέα οικονομική και συνεπώς κοινωνική κατάσταση, της οποίας η διαμόρφωση μπορεί σχηματικά να παρασταθεί προς τρεις κατευθύνσεις. Στην πρώτη κυριαρχεί μια στροφή στην τουριστική επιχειρηματικότητα, με μορφές είτε της αξιοποίησης ενός φυσικού τοπίου είτε της ανάδειξης και προβολής στοιχείων μιας πολιτισμικής τοπικής ταυτότητας. Η δεύτερη κατεύθυνση αφορά στον εκσυγχρονισμό συγκεκριμένων τομέων της πρωτογενούς παραγωγής με κύριο κριτήριο επιλογών τους τις απαιτήσεις μιας εξωτερικής αγοράς. Τέλος, η τρίτη κατεύθυνση χαρακτηρίζεται από τη μετοίκηση ενός μεγάλου μέρους του ενεργού πληθυσμού σε

πόλεις με σκοπό την αναζήτηση εργασίας σε νέους τομείς παραγωγής, όπως τη βιοτεχνία και βιομηχανία, τα ελεύθερα επαγγέλματα, τις υπηρεσίες κ.λπ. και με επακόλουθα τη δημογραφική γήρανση και τον οικονομικό μαρασμό ευρέων περιοχών της υπαίθρου.

Με βάση δεδομένα από την επιτόπια εθνογραφική μου έρευνα στην ορεινή Κρήτη, θα επιχειρήσω μια σχηματική παρουσίαση ζητημάτων που σχετίζονται τόσο με λόγους όσο και με συνέπειες συγκεκριμένων κατευθύνσεων του οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού σε περιοχές της επαρχίας Μυλοποτάμου του νομού Ρεθύμνης. Με αφορμή το ακραίο γεγονός του σοβαρού τραυματισμού ενός αστυνομικού που συνέβη στην περιοχή,¹ οι συγκεκριμένες τοπικές κοινωνίες, και ειδικότερα ο οικισμός των Ζωνιανών,² στις παρυφές του οποίου συνέβη το γεγονός, γίνονται γνωστές πανελληνίως από τα έντυπα και τα ηλεκτρονικά και τηλεοπτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τα τελευταία για μεγάλο χρονικό διάστημα περιγράφουν σε εκτενή άρθρα, σχόλια και ρεπορτάζ μια γενικευμένη κατάσταση ενός συγκεκριμένου τύπου παράνομου πλουτισμού στις συγκεκριμένες τοπικές κοινωνίες, κυρίως αυτές με μεγάλα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Η κύρια επιχειρηματολογία επικεντρώνεται άλλοτε στην καταγγελία πελατειακών συστημάτων –οπότε το θέμα αποτελεί αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης– άλλοτε στην αναπαραγωγή ενός εντόπιου λόγου περί φτώχειας και άλλοτε σε μια φιλολογία, με ιστορικά και κοινωνιολογικά ερείσματα, περί αξιών και ιδιαιτεροτήτων μιας περιοχής και της Κρήτης γενικότερα. Αντίθετα, είναι σχεδόν εντελώς απύσχα

1 Σύμφωνα με τα αστυνομικά δελτία των εφημερίδων, το γεγονός συνοπτικά έχει ως εξής: Στις 11 το πρωί της Δευτέρας 8 Νοεμβρίου 2007 μία ομάδα 43 αστυνομικών που μετέβαινε σε αυτοκινητοπομπή στα Ζωνιανά, ένα χωριό της περιοχής του όρους Ψηλορείτη στην Κρήτη, προκειμένου να συλλάβει κάτοικο ως ύποπτο για τη διακίνηση ναρκωτικών δέχτηκε επίθεση από ομάδα ενόπλων που είχαν ακροβολιστεί στις παρυφές του χωριού. Το αποτέλεσμα ήταν ένας αστυνομικός να τραυματιστεί βαρύτερα από σφαίρα και δύο ελαφριά ενώ η αυτοκινητοπομπή επέστρεψε αμέσως στο Ρέθυμνο. Τρεις μέρες μετά εισήλθαν στο χωριό δεκάδες πάνοπλοι αστυνομικοί των ειδικών δυνάμεων με θωρακισμένα οχήματα που μετέβησαν από την Αθήνα στην Κρήτη για το σκοπό αυτό ενώ δύο ελικόπτερα της αστυνομίας επέπτευσαν την όλη επιχείρηση. Οι αστυνομικές δυνάμεις παρέμειναν στο χωριό διεξάγοντας αρχικά ελέγχους σε πολλά σπίτια και στην ευρύτερη περιοχή κατά τους οποίους βρέθηκαν ποσότητες χασίς, σκληρών ναρκωτικών και όπλων. Τις επόμενες μέρες οι έρευνες επεκτάθηκαν και σε άλλους οικισμούς της ευρύτερης περιοχής του Ψηλορείτη αλλά και σε περιοχές της πόλης του Ηρακλείου όπου είχαν μετοικήσει κάτοικοι των Ζωνιανών. Δύο μήνες μετά, στοιχειοθετούνται οι πρώτες κατηγορίες εναντίον συγκεκριμένων ατόμων για οργάνωση συμμορίας και ληστείες, ενώ μέρος της αστυνομικής δύναμης που είχε μεταβεί στην Κρήτη συνεχίζει να παραμένει στο νησί διεξάγοντας έρευνες σε περιοχές του νησιού, όπου υπάρχουν υποψίες ή πληροφορίες για άτομα τα οποία εμπλέκονται σε ληστείες και στη διακίνηση ναρκωτικών και όπλων.

2 Το Δημοτικό Διαμέρισμα των Ζωνιανών είναι ένας ορεινός (υψ. 630 μ.) κτηνοτροφικός οικισμός με πληθυσμό 1.249 κατοίκους (απογραφή Ε.Σ.Υ.Ε. 2001) και κτηματική περιφέρεια 17.926 τετ. χλμ..

η ανάλυση των στοιχείων εκείνων της κοινωνικής οργάνωσης που ευνόησαν την ανάπτυξη συστημάτων πολιτικής πελατείας ή στηρίζουν και διαιωνίζουν τις ρητορικές δικαίωσης συγκεκριμένων συμπεριφορών και δράσεων.

Στο παρόν άρθρο θα επικεντρωθώ στον εντοπισμό παραγόντων που έχουν συντελέσει, στις συγκεκριμένες κοινωνίες, στη διαμόρφωση ενός τύπου σύγχρονης τοπικής οικονομίας. Πρόκειται για μια οικονομία, η οποία βασίζεται σε πόρους διαβίωσης που προέρχονται πολύ λιγότερο από μορφές οργάνωσης των εντόπιων δραστηριοτήτων και πολύ περισσότερο είναι εξαρτημένη από πολιτικές δράσεις που σκοπό έχουν την εισροή χρημάτων με χαμηλή ανταποδοτικότητα. Συγκεκριμένα, είναι χρηματικά κεφάλαια τα οποία εισρέουν στην τοπική κοινωνία είτε διά της τυπικά νομίμου οδού των κρατικών ή ευρωπαϊκών επιδοτήσεων για τη βελτίωση ή τον εκσυγχρονισμό της τοπικής πρωτογενούς παραγωγής (κτηνοτροφία, ελαιοκομία) ή την κατασκευή βελτιωτικών έργων είτε με την παράνομη είσοδο κεφαλαίων που προέρχονται από την καλλιέργεια χασίς, την εμπορία «σκληρών» ναρκωτικών και όπλων, τη μαστροπεία και την πώληση προστασίας σε νυχτερινά καταστήματα. Κάποιες από αυτές τις μορφές εγκληματικότητας, όπως η ζωκλοπή, η οπλοφορία και η οπλοχρησία, βρίσκουν τη δικαιολόγησή τους σε εκδοχές μιας «παράδοσης». Όσον αφορά το χασίς, φαίνεται ότι το προϊόν ήταν αρκετά διαδεδομένο στην κρητική κοινωνία, κυρίως σε κοινωνικά στρώματα του αστικού χώρου όπου, τουλάχιστον στο πολυπληθές Ηράκλειο του Μεσοπολέμου, γινόταν χρήση του σε συγκεκριμένους χώρους και στο πλαίσιο μιας κοινωνικής ανοχής (Ζαϊμάκης 2005). Αυτό σημαίνει ότι στην Κρήτη οι ιστορικές και κοινωνικές προϋποθέσεις για εξοικείωση με την κουλτούρα της χασισοποσίας υπήρχαν και ο αγροτικός χώρος του νησιού θα μπορούσε να ήταν ένας χώρος όπου θα καλλιεργούνταν χασίς για την πώλησή του στην πόλη. Βέβαια, το γεγονός αυτό δεν επαρκεί για να ερμηνεύσει τις σύγχρονες προσπάθειες μιας οργανωμένης οικονομικής εκμετάλλευσης του χασίς που φαίνεται να επιχειρείται στο νησί³ και πιθανόν τη μετάβαση σε μια φάση χρήσης και εμπορίας των λεγόμενων «σκληρών» ναρκωτικών, κυρίως κοκαΐνης (Παπακωνσταντής 2006).

Όπως θα παρουσιαστεί και πιο διεξοδικά στη συνέχεια, στην ανάπτυξη σύγχρονων μορφών τέτοιου τύπου έκνομων συμπεριφορών δύο παράγοντες πρέπει να ληφθούν υπόψη οι οποίοι, ενώ διαφοροποιούνται ως προς τις «παραδοσιακές» λειτουργίες και σκοπούς τους, συνεχίζουν να έχουν ενεργό ρόλο στη σύγχρονη κατάσταση. Ο ένας είναι η ύπαρξη μεγάλων τμημάτων κοινοτικών εκτάσεων στην Κρήτη και συνεπώς, σε περιπτώσεις όπου σε τέτοιου τύπου εκτάσεις εντοπίζονται χασισόδενδρα, πολύ δύσκολα μπορούν να γίνουν συλλήψεις και να στοιχειοθετηθούν κατηγορίες, αφού δεν υπάρχει φυσικό πρόσωπο με νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα γαιοκτησίας. Ο άλλος παράγοντας αφορά σε στοιχεία της οργάνωσης της κρητικής κοινωνίας και

3 Βλ. Γράφημα στο τέλος του παρόντος άρθρου.

των τρόπων διασύνδεσής της με την ευρύτερη που καθιστούν αναγκαίο και διαρκώς ενεργό ένα εκτεταμένο δίκτυο κοινωνικών σχέσεων (social network),⁴ εντός και εκτός των ορίων του νησιού.

Η παρουσίασή μου επικεντρώνεται στο παράδειγμα εκείνων των ορεινών και ημιορεινών περιοχών της κεντρικής Κρήτης, οι οποίες, σε μια γενικευμένη κατάσταση δημογραφικής γήρανσης και συρρίκνωσης του πληθυσμού των οικισμών της ευρύτερης ορεινής και ημιορεινής περιοχής, επέλεξαν να παραμείνουν «ζωντανές», δηλαδή να διατηρήσουν τον παραγωγικά ενεργό πληθυσμό τους, όμως σε συνθήκες ριζικών ανακατατάξεων στην εντόπια κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Η κατανομή των παραγόντων σε τρία πεδία, συγκεκριμένα της οικονομίας, των κοινωνικών σχέσεων και των τρόπων της πολιτικής διαπλοκής της τοπικής κοινωνίας με το κράτος, γίνεται για καθαρά αναλυτικούς λόγους, καθώς αυτά τα πεδία είναι στενά αλληλοεξαρτώμενα.

Οικονομική ζωή

Σε όλη την περιοχή της επαρχίας Μυλοποτάμου, μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1960, η γεωργική δραστηριότητα ήταν συμπληρωματική με την κτηνοτροφική. Ο αριθμός των αιγοπροβάτων εμφανίζεται στην απογραφή της Ε.Σ.Υ.Ε. του 1950 να είναι 50.925 ενώ 20 χρόνια μετά (απογραφή 1971) αυξάνονται σε 103.397. Η κτηνοτροφία ήταν εκτατική και χρήση βοσκότοπου είχαν, στη βάση ενός δικαίου εθιμικής κατανομής μεταξύ των γενών, και οι κοινοτικές γαίες, οι οποίες αποτελούσαν σημαντικά τμήματα της εδαφικής περιφέρειας των ορεινών κυρίως κοινοτήτων.⁵ Όσον αφορά τη γεωργία, οι

4 Η έννοια του δικτύου κοινωνικών σχέσεων (social network) αφορά τους τρόπους διασύνδεσης ατόμων και ομάδων μέσα και έξω από τα όρια της τοπικής κοινωνίας. Ο J. Barnes (1954, 43), ο οποίος ήταν από τους πρώτους που προσέγγισε την κοινωνία με αυτό τον τρόπο, αναφέρει συγκεκριμένα: «Η εικόνα που έχω (ενν. για την κοινωνία) είναι ένα σύνολο σημείων τα οποία ενώνονται με γραμμές. Οι γραμμές της εικόνας αυτής είναι άνθρωποι ή, κάποιες φορές, ομάδες και οι γραμμές υποδείχνουν ποιοι άνθρωποι βρίσκονται σε αλληλεπίδραση με καθένα από τους άλλους. Μπορούμε [...] να θεωρήσουμε το σύνολο της κοινωνικής ζωής να παράγει ένα δίκτυο αυτού του είδους». Είναι προφανές ότι στις διάφορες κοινωνίες ή ακόμα και σε επιμέρους ομάδες της ίδιας κοινωνίας, ενδέχεται να διαφέρουν η μορφή και το περιεχόμενο συνιστώντας τα συστατικά στοιχεία του “κοινωνικού κόσμου” του ατόμου, ο οποίος συνδέεται με άλλους, όμοιους ή διαφορετικούς, “κοινωνικούς κόσμους” (περισσότερα για την έννοια του “κοινωνικού κόσμου” βλ. E. Marx 1990).

5 Σύμφωνα με την απογραφή της Ε.Σ.Υ.Ε. του έτους 1991, στις ορεινές κοινότητες του νομού Ρεθύμνης από τα 969.200 στρέμματα που συνολικά καταλαμβάνουν οι κτηματικές περιφέρειες των κοινοτήτων, τα 306.500 στρέμματα, δηλαδή το 1/3 περίπου, είναι κοινοτικοί ή δημοτικοί βοσκότοποι ενώ τα δάση είναι μόλις 9.700 στρέμματα. Αντίθετα οι ημιορεινές κοινότητες από τα 290.100 στρέμματα που καταλαμβάνουν οι κτηματικές τους περιφέρειες μόνο τα 25.600 στρέμματα είναι κοινοτικοί βοσκότοποι και τα 4.400 δάση. Τέλος, στις πεδινές κοινότητες του νομού οι κοινοτικοί βοσκότοποι είναι μόλις 4.000 στρέμματα και τα δάση

κύριες γεωργικές καλλιέργειες ήταν της ελιάς και του αμπελιού (σταφιδάμπελα και κρασάμπελα), ενώ τα πιο πετρώδη εδάφη ή οι μικρές ιδιοκτησίες αξιοποιούνταν με την καλλιέργεια σιτηρών ή ζωοτροφών. Η καλλιέργεια της χαρουπιάς κατείχε επίσης μια σημαντική θέση στην οικονομία της περιοχής, εξαιτίας της δυνατότητας εμπορίου του καρπού της.⁶

Σήμερα η αμπελοκαλλιέργεια έχει μειωθεί σημαντικά, καθώς η μικρή ζήτηση προϊόντων, όπως του σταφυλιού και της σταφίδας, από την εντόπια και την ευρωπαϊκή αγορά, καθιστά ασύμφορη τη συγκεκριμένη καλλιέργεια. Επίσης, το χαρούπι έχει παύσει πλέον να αποτελεί εμπορεύσιμο προϊόν και τα εναπομείναντα χαρουπόδενδρα κόβονται για να πωληθούν ως καυσόξυλα. Αντίθετα, η επιδοτούμενη πλέον καλλιέργεια της ελιάς, στα λιγότερο ορεινά εδάφη, εμφανίζεται αυξημένη, ενώ τεράστια ποσά επιδοτήσεων συνετέλεσαν σε μια αύξηση των μεγεθών των κοπαδιών, ιδιοκτήτες των οποίων είναι κυρίως οι κάτοικοι των ορεινών οικισμών.⁷ Οι αριθμοί των δηλωθέντων αιγοπροβάτων, κυρίως από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, μπορεί να είναι υπερβολικοί,

3.100 στρέμματα από τα 236.800 της συνολικής έκτασης της κτηματικής περιφέρειας του δήμου Ρεθύμνης και των γύρω κοινοτήτων.

6 Στην απογραφή της Ε.Σ.Υ.Ε. του 1961, από τις 258.454 στρέμματα της συνολικής έκτασης ιδιόκτητης γης της επαρχίας Μυλοποτάμου, οι εκτάσεις με δενδρώδεις καλλιέργειες (ελιές και χαρουπιές) είναι 69.423 στρέμματα, οι εκτάσεις αμπελώνων είναι 30.634 στρέμματα και οι εκτάσεις χωραφιών με ετήσιες καλλιέργειες (δημητριακά, όσπρια, κηπευτικά κλπ.) 37.587 στρέμματα. Η συνολική έκταση των ιδιόκτητων βοσκότοπων είναι μόλις 89.767 στρέμματα ενώ ο προσδιορισμός 30.971 στρεμμάτων ως «αγροαπαύσεις» δηλώνει ότι ίσχυε το καθεστώς της αμειψισποράς.

7 Στη γεωργοκτηνοτροφική απογραφή της Ε.Σ.Υ.Ε. του έτους 1999, το μέγεθος των εκτάσεων της επαρχίας με αμπελοκαλλιέργειες έχει μειωθεί στα 10.991 στρέμματα ενώ οι δενδρώδεις καλλιέργειες, οι οποίες είναι σχεδόν αποκλειστικά ελιές, εμφανίζονται να έχουν αυξηθεί στα 92.062 στρέμματα. Η συνολική έκταση των βοσκότοπων εμφανίζεται να είναι 314.490 στρέμματα και το ζωικό κεφάλαιο δείχνει, στις επίσημες στατιστικές, να αυξάνεται με αλματώδεις ρυθμούς. Συγκεκριμένα, στη στατιστική του 1991 οι κάτοικοι της επαρχίας δηλώνουν ότι είναι κάτοχοι 361.870 αιγοπροβάτων και σε επόμενες απογραφές εμφανίζονται ως ιδιοκτήτες διαρκώς αυξανόμενων μεγεθών κοπαδιών. Για παράδειγμα, το έτος 1997 υποβλήθηκαν από κατοίκους της Επαρχίας Μυλοποτάμου αιτήσεις για επιδότηση 770.235 αιγοπροβάτων. Επιδοτήθηκαν τελικά τα 377.940 και η επαρχία εισέπραξε το 65% του συνόλου των επιδοτήσεων στο νομό Ρεθύμνης. Οι τρεις ορεινές κτηνοτροφικές κοινότητες Λιβάδια, Ανώγεια και Ζωνιανά εισέπραξαν το 44% του συνόλου των επιδοτήσεων σε επίπεδο νομού. Η μεγάλη απόκλιση μεταξύ του αριθμού δηλωθέντων προβάτων και του πραγματικού αριθμού τους έχει επισημανθεί και αμφισβητηθεί από πολλές πλευρές και η Ευρωπαϊκή Ένωση απειλεί για την περικοπή των επιδοτήσεων, τη διεξαγωγή αυστηρών ελέγχων και την επιβολή προστίμων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεύθυνσης Γεωργίας Ρεθύμνου, κατά την πενταετία 1998-2002 δόθηκε για τις τέσσερις μεγάλες κατηγορίες επιδοτήσεων (εξισωτική αποζημίωση, επιλέξιμα αιγοπρόβατα, ελαιόλαδο και σουλτανίνα) το ποσό των 56 δις δρχ.. Αν σε αυτά συνυπολογίσουμε και τους 600 περίπου νέους γεωργούς, καθένας από τους οποίους ενισχύθηκε με 4 εκατομμύρια δρχ., φτάνουμε στο συνολικό ποσό επιδότησης των 48 δις και 400 εκατομμυρίων δρχ., που δόθηκε στην επαρχία Μυλοποτάμου, της οποίας ο πληθυσμός είναι λίγο χαμηλότερος των 20.000 κατοίκων.

όμως οι κρατικές επιδοτήσεις πράγματι συνετέλεσαν στην αύξηση των μεγεθών των κοπαδιών. Η μειωμένη βοσκοϊκανότητα της γης, ως συνέπεια τόσο της ανεπάρκειάς της όσο και της αποψίλωσής της από την εντατική χρήση της ως βοσκότοπου, αφενός εξαναγκάζει τους κτηνοτρόφους στη χρήση βιομηχανικών ζωοτροφών με συνέπεια την αύξηση του κόστους παραγωγής, αφετέρου τους οδηγεί προς μια διαρκή αναζήτηση νέων βοσκότοπων. Έτσι στον κρητικό Τύπο είναι συχνές οι διαμαρτυρίες και οι καταγγελίες για καταπατήσεις ιδιοκτησιών από κτηνοτρόφους καθώς και οι ειδήσεις για διαρκείς προστριβές ή συγκρούσεις μεταξύ ορεινών και πεδινών πληθυσμών. Πρόκειται για μια κατάσταση προστριβών και συγκρούσεων που συχνά έχει επισημανθεί, σε αντίστοιχες κοινωνίες, να συμβαίνει μεταξύ κτηνοτρόφων και καλλιεργητών γης, η οποία, στη συγκεκριμένη περιοχή, υποβοηθείται και εντείνεται στις μέρες μας από την ύπαρξη μεγάλων κοινοτικών ή μοναστηριακών εκτάσεων⁸ καθώς και την εγκατάληψη εδαφών εξαιτίας της ραγδαίας αστικοποίησης που, σε συνδυασμό με εθιμικούς τρόπους χρήσης ή ιδιοποίησης της γης, έχουν οδηγήσει σήμερα σε ένα ιδιοκτησιακό καθεστώς ασαφές και άρα επιδεχόμενο διαρκών αμφισβητήσεων.

Ως γνωστόν, ένας οικισμός δεν περιορίζεται μόνο στο δομημένο χώρο, αλλά περιλαμβάνει και τον λεγόμενο «ζωτικό χώρο» του, δηλαδή τον χώρο παραγωγικών δραστηριοτήτων των κατοίκων του. Είναι η λεγόμενη «κτηματική περιφέρεια της κοινότητας», όπως συχνά αναγράφεται στις επίσημες καταγραφές.⁹ Σήμερα στην επαρχία Μυλοποτάμου, η οποία έχει συνολική έκταση περίπου 515.000 στρεμμάτων, μόνιμο πληθυσμό 17.404 κατ.¹⁰ και περισσότερους από μια εκατοντάδα μικρούς ή μεγαλύτερους οικισμούς, όσον αφορά στην τοπική οικονομία της έχει διαμορφωθεί μια κατάσταση, η οποία, συνοπτικά, παρουσιάζει την εξής εικόνα: Υπάρχει καταρχήν μια παράλια ζώνη που εκτείνεται στη βόρεια ακτογραμμή της Κρήτης, αραιοκατοικημένη συγκριτικά με τη χωροταξία της υπόλοιπης επαρχίας. Συγκεκριμένα, σε μια ακτίνα περίπου 50 χλμ. είναι χτισμένοι τρεις παραθαλάσσιοι οικισμοί με πληθυσμό ο καθένας μερικές εκατοντάδες κατοίκους. Μεγάλες εκτάσεις αυτής της ζώνης χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα ως χειμερινοί βοσκότοποι (χειμαδιά), κυρίως από κτηνοτρόφους των ορεινών οικισμών. Ο εντόπιος πληθυσμός, παράλληλα με τη διατήρηση μιας μικρής έκτασης κτηνοτροφίας καθώς και καλλιέργειας κηπευτικών, ασχολείται με τον τουρισμό, ως μικροί επιχειρηματίες ή με σχέση εξαρτημένης εργασίας (υπάλληλοι ξενοδοχείων). Κάποιες μεγάλες τουριστικές επιχειρήσεις ιδιοκτησίας ομίλων που είναι σποραδικά χτισμένες στη ζώνη

8 Για την αναλογία κοινοτικής και ιδιωτικής γης βλ. υποσημείωση 5.

9 Στο σχήμα που παρατίθεται στο τέλος του παρόντος άρθρου απεικονίζονται οι «ζωτικοί χώροι» των κοινοτήτων της περιοχής γύρω από τον κύριο ορεινό όγκο του Ψηλορείτη, όπως τους αντιλαμβάνονται και τους αναπαριστούν οι ίδιοι οι κάτοικοι.

10 Απογραφή Ε.Σ.Υ.Ε. έτους 2001.

αυτή γεννούν προσδοκίες για μια μελλοντική αύξηση της αξίας της γης λόγω της αξιοποίησής της ως παράλια οικόπεδα. Η προσδοκία αυτή, σε συνδυασμό με το ασαφές ιδιοκτησιακό καθεστώς που ισχύει σε μεγάλο μέρος της παράλιας ζώνης, δημιουργεί συγκρούσεις μεταξύ των κατοίκων της ζώνης αυτής, που προσβλέπουν σε έσοδα από μια ενδεχόμενη τουριστική αξιοποίηση, και των ορεινών περιοχών οι οποίοι εγείρουν δικαιώματα ιδιοκτησίας εξαιτίας της μακροχρόνιας χρήσης των εδαφών αυτών ως χειμαδιών.¹¹

Το μεγάλο μέρος των υπόλοιπων οικισμών της ενδοχώρας της επαρχίας εμφανίζει γοργούς ρυθμούς δημογραφικής γήρανσης. Παράγοντες όπως το κατ' ισομοιρία κληρονομικό σύστημα –και συνεπώς ο κατατεμαχισμός των ιδιοκτησιών γης κατά τη μεταβίβασή τους από τη μια γενιά στην άλλη– η έλλειψη νερού, καθώς και το ορεινό ή ημιορεινό ανάγλυφο μεγάλου μέρους των εδαφών, δεν επέτρεψαν τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας και συνεπώς οδήγησαν μεγάλο μέρος του ενεργού πληθυσμού στην εγκατάλειψη ή στην πώληση της γης και στην αναζήτηση εργασίας σε άλλους τομείς της παραγωγής, κυρίως στον αστικό χώρο. Εξαιρέση αποτελεί η πρωτεύουσα της επαρχίας, το Πέραμα, το οποίο, από ένας μικρός οικισμός μερικών δεκάδων κατοίκων μέχρι και την περίοδο του Μεσοπολέμου, έχει μετεξελιχθεί σήμερα σε διοικητικό και εμπορικό κέντρο της επαρχίας,¹² όπου δραστηριοποιούνται επαγγελματικά κάποιοι κάτοικοι γειτονικών χωριών. Στο Πέραμα έχουν μετοικήσει πολλοί κάτοικοι κυρίως των Λιβαδιών και, σε μικρότερο βαθμό και πιο πρόσφατα, των Ζωνιανών.

Τρεις όμορες ορεινά κτηνοτροφικές κοινότητες διαφοροποιούνται σημαντικά από αυτή τη γενικευμένη κατάσταση δημογραφικής γήρανσης ή εγκατάλειψης του αγροτικού χώρου της επαρχίας Μυλοποτάμου. Πρόκειται για τις κοινότητες ή Δημοτικά Διαμερίσματα (Δ.Δ.) σύμφωνα με τη σημερινή διοικητική διαίρεση, των Ανωγείων, των Ζωνιανών και των Λιβαδιών. Αυτά τα Δημοτικά Διαμερίσματα, εκτός από το ότι εμφανίζονται πολυπληθή για δεδομένα κατανομής του πληθυσμού στους οικισμούς της επαρχίας, τόσο τα παλαιότερα όσο και, πολύ περισσότερο, τα σύγχρονα, διατηρούν επιπλέον, με την ιδιότητα του μόνιμου κατοίκου, μεγάλα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Αν και τα τρία αυτά χωριά είναι χτισμένα σε υψόμετρα που δεν αποκλίνουν μεταξύ τους σε μεγάλο βαθμό,¹³ σημαντικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στη σύγκριση των αναλογιών πληθυσμού και αντίστοιχης

11 Για μια λεπτομερέστερη περιγραφή της οικονομικής ζωής διαχρονικά στην επαρχία Μυλοποτάμου βλ. Τσαντηρόπουλος 2000, 53-68.

12 Σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές, το Πέραμα παρουσιάζει την εξής πληθυσμιακή εξέλιξη: 1881: 35 κάτ., 1920: 82 κάτ., 1928: 92 κάτ., 1941: 283 κάτ., 1951: 410 κάτ., 1961: 614 κάτ., 1971: 955 κάτ., 1981: 1127 κάτ., 1991: 1453 κάτ., 2001: 1668 κάτ..

13 Ο Μέσος Σταθμικός Ύψόμετρον του Δ.Δ. των Ανωγείων είναι 738 μ., του Δ.Δ. των Ζωνιανών είναι 630 μ. και του Δ.Δ. των Λιβαδιών είναι 601 μ..

έκτασης κτηματικής περιφέρειας.¹⁴ Συγκεκριμένα, ο μόνιμος πληθυσμός του Δ.Δ. των Ανωγείων είναι 2.125 κάτ. και η κτηματική του περιφέρεια 102.632 τ.χλμ., ο μόνιμος πληθυσμός του Δ.Δ. των Λιβαδιών είναι 1.743 κάτ. και η κτηματική του περιφέρεια 38.037 τ.χλμ., και ο μόνιμος πληθυσμός του Δ.Δ. των Ζωνιανών είναι 1.249 κάτ. και η κτηματική του περιφέρεια μόνο 17.926 τ.χλμ.. Μια σημαντική διαφοροποίηση εμφανίζεται μεταξύ των Λιβαδιών αφενός και των Ανωγείων και Ζωνιανών αφετέρου, όσον αφορά στις παραγωγικές δραστηριότητες του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Συγκεκριμένα, οι κάτοικοι των Λιβαδιών απογράφονται να δραστηριοποιούνται κυρίως στον πρωτογενή τομέα της παραγωγής (ποσοστό 80%). Οι πληθυσμοί των δύο άλλων οικισμών δραστηριοποιούνται σχεδόν κατά το 1/3 τους στον δευτερογενή (κυρίως τα Ζωνιανά) και τριτογενή (κυρίως τα Ανώγεια) τομέα της παραγωγής (βλ. πίνακα). Από την επιτόπια έρευνά μου διαπίστωσα ότι ο πρωτογενής τομέας της παραγωγής περιλαμβάνει αποκλειστικά την κτηνοτροφία, ο δευτερογενής τομέας περιλαμβάνει κυρίως επιχειρήσεις πώλησης κρέατος και τυροκομικών προϊόντων και, σε μικρότερο βαθμό, τα τοπικά εμπορικά καταστήματα και, τέλος, ο τριτογενής τομέας περιλαμβάνει κυρίως υπαλλήλους σε υπηρεσίες του Δημόσιου και σε δημοτικές επιχειρήσεις.

Δημοτικό Διαμέρισμα	Οικονομικά μη ενεργοί	Οικονομικά ενεργός πληθυσμός συνολικά	Πρωτογενής τομέας παραγωγής	Δευτερογενής τομέας παραγωγής	Τριτογενής τομέας παραγωγής	Δεν δήλωσαν οικον. δραστηριότητα	Άνεργοι
Ανώγεια	46%	54%	48%	8%	29%	2%	13%
Ζωνιανά	42%	58%	57%	12%	19%	2%	10%
Λιβάδια	47%	53%	80%	3%	13%	2%	2%

Πίνακας οικονομικά ενεργού και μη ενεργού μόνιμου πληθυσμού των Δ.Δ. Ανωγείων, Ζωνιανών και Λιβαδιών (Απογραφή Ε.Σ.Υ.Ε. έτους 2001)

¹⁴ Περισσότερα για μια συγκριτική και διαχρονική εξέταση της πληθυσμιακής εξέλιξης του πληθυσμού των οικισμών της επαρχίας Μυλοποτάμου, την κατανομή τους σε ορεινούς, ημιορεινούς και πεδινούς, καθώς και στοιχεία για την οργάνωση του πρωτογενούς τομέα της παραγωγής βλ. Τσαντηρόπουλος 1994 και 1995.

Προχωρώντας σε μια σχηματική παρουσίαση της πορείας μετασχηματισμού των τριών αυτών τοπικών κοινωνιών διαπιστώνουμε ότι στη μορφοποίηση της σύγχρονης κατάστασης η κτηνοτροφία αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα, ως μια παραγωγική δραστηριότητα που είναι αδιαχώριστη με την ανθρώπινη κινητικότητα σε ένα μεγάλο εύρος χώρου, καθώς προϋποθέτει και απαιτεί τακτικές μετακινήσεων, σε μια περιστασιακή ή πιο μόνιμη βάση, με σκοπό την αναζήτηση βοσκότοπων.¹⁵

Καταρχήν, στην περίπτωση των Ανωγείων, οι παραγωγικές δραστηριότητες των μελών της τοπικής κοινωνίας υπερβαίνουν, συστηματικά και μαζικά από πολύ νωρίς, τα στενά όρια της εδαφικής περιφέρειας της κοινότητας. Η όμορος θέση της κτηματικής περιφέρειας της κοινότητας με τον νομό Ηρακλείου παρέχει τις προϋποθέσεις προς το «άνοιγμα» και την «επέκταση» του δικτύου κοινωνικών σχέσεων (social network) του εντόπιου πληθυσμού προς τον αγροτικό και αστικό χώρο του πολυπληθέστερου και πιο πλούσιου νομού της Κρήτης. Το 1923, με την ανταλλαγή των πληθυσμών (Συνθήκη Λωζάννης) και τη συνακόλουθη εγκατάλειψη των μουσουλμανικών ιδιοκτησιών, προκύπτουν στους Ανωγειανούς ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη μαζική κτήση εδαφών, κυρίως στην περιοχή των επαρχιών Μονοφατίου και Μαλεβιζίου, όπου ήδη ξεχειμάζαν ως βοσκοί. Οι μετοικήσεις αυτές, εκτός από τακτική επιβίωσης και αναπαραγωγής των πληθυσμιακών πλεονασμάτων των Ανωγείων, γειτνιάζοντας χωρικά με τον χώρο προέλευσης των μετοίκων, δημιουργούσαν προϋποθέσεις για διαρκή επικοινωνία με αυτόν, διαμέσου της ανάπτυξης και καλλιέργειας σχέσεων οικονομικής, ηθικής και πολιτικής αλληλεγγύης.¹⁶

Επιπλέον, η καταστροφή των Ανωγείων από τα γερμανικά στρατεύματα (1944) και η συνακόλουθη αναγκαστική μετεγκατάσταση των εντόπιων στην περιοχή του Ηρακλείου, ευνοεί την πρώιμη και ενεργό εμπλοκή της κοινότητας με τον αστικό χώρο, την οικονομία και τις αξίες του. Η χωρική γειτνίαση της κοινότητας με τους χώρους μαζικής διασποράς πλεονασμάτων του πληθυσμού της, τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό χώρο, δημιουργεί προϋποθέσεις για την πρώιμη πολιτική εμπλοκή και διασύνδεσή της με το κράτος και τους φορείς του και για την ανάδειξη μιας τοπικής ελίτ από διανοούμενους και καλλιτέχνες. Αυτή η τοπική ελίτ, σε μια πρώτη φάση, θα συνεισφέρει αποτελεσματικά στην ανάδειξη, προβολή και, τελικά, στην ηγεμόνευση μιας τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας. Ήδη από τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια επικεντρώνεται στην κατασκευή μιας τοπικής ιστορικής και πολιτιστικής ταυτότητας, η οποία, διαμέσου εκδηλώσεων αναβίωσης εθίμων ή των λεγόμενων «πολιτιστικών γεγονότων και δρώμενων» (π.χ. «Πολιτιστικός Αύγουστος»,

15 Πρβλ. Campbell 1964 για το εύρος κινητικότητας των νομάδων Σαρακατσάνων της Ηπείρου και τις συνακόλουθες μορφές κοινωνικών διασυνδέσεων που επέβαλε η κτηνοτροφική οικονομία.

16 Βλ. και Saulnier 1987.

«Υακίνθια» κ.λπ.), προβάλλεται συστηματικά έξω από τα όρια της Κρήτης αλλά και της Ελλάδας γενικότερα. Πρόκειται για μια τακτική που λειτουργεί τονωτικά για την τοπική οικονομία, καθώς η παράδοση χρησιμοποιείται είτε ως εμπορεύσιμο προϊόν είτε ως αίτημα για κρατικές χορηγίες και ενισχύσεις. Σε μια επόμενη φάση, αυτή η τοπική ελίτ φρόντισε για την εισροή κρατικών ή ευρωπαϊκών κονδυλίων στην τοπική κοινωνία, στα πλαίσια προγραμμάτων για κατασκευή τεχνικών ή αναπτυξιακών έργων και πολιτισμικών υποδομών (οι ανεμογεννήτριες, το χιονοδρομικό κέντρο, τα διάφορων τύπων «πολιτιστικά στέκια», η Αναπτυξιακή Εταιρεία Διαχείρισης Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων Α.Κ.Ο.Μ. Ψηλορείτης είναι κάποια από αυτά). Εταιρικά σχήματα και μορφές εργασιακής οργάνωσης που μορφοποιήθηκαν με βάση τη δημιουργία προϋποθέσεων και την ένταξη σε προγράμματα χρηματοδότησης, τονώνουν σημαντικά την τοπική οικονομία αν και η σκοπιμότητα και η λειτουργικότητα αρκετών από αυτά τα χρηματοδοτικά προγράμματα έχει επιδειχτεί πολλές κριτικές και αμφισβητήσεις. Συνοπτικά, στην περίπτωση των Ανωγείων, παράλληλα με την κτηνοτροφία, η εκπαίδευση και οι γνώσεις δεξιοτήτων ως συμβολικά κεφάλαια, αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα εισροής κρατικών κεφαλαίων, τα οποία διανεμήθηκαν στο εσωτερικό της κοινότητας, παρέχοντας στον πληθυσμό διεξόδους στον προσπορισμό μέσω διαβίωσης. Τα ανταλλάγματα ήταν είτε η απαίτηση εκμάθησης νέων δεξιοτήτων για εύρεση εργασίας σε νέους τομείς, είτε η συμμόρφωση με τους κανόνες μιας επιβαλλόμενης από έξω πορείας ανάπτυξης.

Τα Λιβάδια, όπως φαίνεται και στις επίσημες απογραφές, αποτελούν επίσης μια πολυπληθή και σχεδόν αποκλειστικά κτηνοτροφική κοινότητα. Η αύξηση των κοπαδιών, που ευνοήθηκε από ευρωπαϊκές επιδοτήσεις, έστρεψε τον πληθυσμό προς το φτωχό Ρέθυμνο για την αναζήτηση επιπλέον βοσκότοπων. Έτσι, η τοπική οικονομία της κοινότητας στηρίζεται σε πολιτικές χρήσης, ιδιοποίησης, ή χρησικτησίας εδαφών έξω από τα όριά της, με σκοπό τη χρήση τους ως βοσκότοπους. Πολλά από αυτά τα εδάφη είναι μοναστηριακά ή συνιστούν περιουσίες εγκαταλειμμένες ή αμφισβητούμενου ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Στις συστηματικές επαφές της κοινότητας με τον αστικό χώρο, ως τόπου μαζικότερων μετοικήσεων των πλεονασμάτων του πληθυσμού για επαγγελματική αναζήτηση, σημαντική θέση έχει η αστικοποιημένη κωμόπολη Πέραμα, η μικρή σε μέγεθος πόλη του Ρεθύμνου και κάπως λιγότερο το Ηράκλειο. Μεγάλο ποσοστό του εντόπιου πληθυσμού παρουσιάζει πολύ χαμηλή επαγγελματική εξειδίκευση όπως και επίπεδο μόρφωσης, παράγοντες που καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολη την ενεργό εμπλοκή της κοινότητας σε σύγχρονες μορφές οικονομικών δραστηριοτήτων.¹⁷ Συνοπτικά, πρόκειται για μια τοπική οικονομία η οποία εμμένει σε μια «κτηνοτροφική παράδοση» και

17 Περισσότερα για την κοινότητα των Λιβαδίων, βλ. Τσαντηρόπουλος 2004, σελ. 88 κ.ε..

στις αξίες της,¹⁸ ενώ στη συντήρηση του συνολικού πληθυσμού της συντελεί σημαντικά η εισροή ρευστοποιημένου χρήματος με τη μορφή των επιδοτήσεων για την κτηνοτροφία και την ελαιοκομία.¹⁹

Τέλος, τα Ζωνιανά είναι μια επίσης πολυπληθής κοινότητα, της οποίας η κτηματική περιφέρεια είναι όμορος και με τις δύο προηγούμενες, αλλά, όπως επισημάνθηκε πριν, αναλογικά πολύ μικρότερη. Βρίσκεται «στο μεταξύ» ή, όπως λένε και οι ίδιοι οι κάτοικοι, *μας κόβουν από ανατολικά τα Ανώγεια και από δυτικά τα Λιβάδια*. Αυτό έχει ως συνέπεια, η επέκταση του δικτύου κοινωνικών σχέσεων του πληθυσμού της, τόσο προς τον αστικό όσο και προς τον αγροτικό χώρο, να παρουσιάζει, αντίθετα με τις περιπτώσεις των Ανωγείων και των Λιβαδιών, αφενός μεγάλη διασπορά στον χώρο –αγροτικό και αστικό– και αφετέρου ασυνέχειες και ρήγματα στο εσωτερικό του. Αυτό συμβαίνει γιατί εμπλέκεται και προς τη μία και προς την άλλη κατεύθυνση με τη διεύρυνση των ζωτικών χώρων των δύο προαναφερθέντων όμορων και πολύ ισχυρών κτηνοτροφικών κοινοτήτων του Ψηλορείτη. Τελικά, μορφοποιείται μια κατάσταση εγκλεισμού της κοινότητας στα όρια του ζωτικού της χώρου, όπου και το δίκτυο των κοινωνικών σχέσεων της παρουσιάζει τη μέγιστη συνοχή. Επιπλέον, ένας ζωτικός χώρος οριοθετημένος από δύο κοινότητες με πολύ σημαντικές διαφοροποιήσεις στις κατευθύνσεις κοινωνικού μετασχηματισμού τους προκαλεί, στις συλλογικές στρατηγικές υιοθέτησης κατευθυντήριων μοντέλων της μελλοντικής πορείας της κοινότητας, μια κατάσταση με πολλαπλές και έντονες αντιφάσεις ή συγκρούσεις. Πρόκειται για μια κατάσταση, η οποία είναι πολύ εμφανής στην εικόνα που δίδει η κοινότητα προς τα έξω αλλά και στις εντόπιες ρητορικές στήριξης και δικαίωσης της που μπορούν να συνοψιστούν στη φράση: ‘διεκδικούμε σημαντικό μερίδιο στην κτηνοτροφική οικονομία, καταρχήν του Ψηλορείτη και όχι μόνο τα εξ ανατολών Λιβάδια, γιατί διαθέτουμε το ανάλογο ζωικό κεφάλαιο όπως και τις αξίες του κτηνοτρόφου, αλλά και ταυτόχρονα έχουμε δικαίωμα στην πολιτισμική κληρονομιά του τόπου, γιατί έχουμε κι εμείς να επιδείξουμε την τοπική ιστορία και τον πολιτισμό μας’. Αυτή η κατάσταση είναι εμφανής στα σποραδικά δημοσιεύματα κατοίκων του χωριού στις τοπικές εφημερίδες, στις προσπάθειες προβολής της κοινότητας στο διαδίκτυο και σε μια επίσκεψη στην ίδια την κοινότητα: προβάλλονται τοπικά γεγονότα και πρόσωπα του ηρωικού παρελθόντος, το σπήλαιο Σφενδόνη ως επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος, τα τοπικά υφαντά και οι χειροτεχνίες, ακόμα και το νεοϊδρυθέν μουσείο κέρινων ομοιωμάτων. Η ανυπαρξία μιας μορφοποιημένης τοπικής ελίτ, η οποία με συγκροτημένες και συστηματικές τακτικές θα μπορούσε να κατασκευάσει, να αναδείξει και να προβάλει μια τοπική πολιτισμική παράδοση, έχει ως συνέπειες αφενός να παραμένουν μεμονωμένες και αποσπασματικές οι προσπάθειες που επιχειρού-

18 Για μια εκτενή παρουσίαση πλευρών αυτών των αξιών βλ. Herzfeld 1985.

19 Βλ. υποσημείωση 7.

νται από τους ίδιους τους κατοίκους των Ζωνιανών, αφετέρου να εμπλέκονται διαρκώς οι εσωτερικές υποθέσεις και τα ζητήματα της κοινότητας με την εικόνα που επιδιώκει να προσφέρει προς τα έξω. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αυτή η σύγχρονη κατάσταση που βιώνει η κοινότητα προσιδιάζει με ό,τι ο G. Bateson (1956) ορίζει ως «διπλό δεσμό», δηλαδή μια ταλάντευση της συνολικής κοινωνίας μεταξύ δύο βεβαιοτήτων, διαφορετικής όμως τάξης, ασυμβίβαστων και αντιφατικών μεταξύ τους.

Από όσα έχουν σχηματικά παρουσιαστεί ως εδώ, γίνεται εμφανές ότι στη σύγχρονη κατάσταση της συνέχισης της διατήρησης ενός πολυπληθούς για τα δεδομένα της ευρύτερης περιοχής οικονομικά ενεργού αριθμού κατοίκων, οι τοπικές οικονομίες και των τριών κοινοτήτων είναι ως *τέτοιες* πράγματι φτωχές. Η χωρική θέση και οι ιστορικές και κοινωνικές συγκυρίες και περιστάσεις ήταν ευνοϊκές για τα Ανώγεια και τα Λιβάδια όσον αφορά στην αναζήτηση επιπλέον ζωτικού χώρου για επέκταση των οικονομικών δραστηριοτήτων έξω από τα εδαφικά όρια της κοινότητας. Αντίθετα στα Ζωνιανά αυτό ήταν πολύ πιο δύσκολο να συμβεί. Μια παρατήρηση, περισσότερο με τη μορφή της υπόθεσης προς διερεύνηση παρά της διαπίστωσης, αφορά στο αν η μορφοποίηση συγκεκριμένων σχέσεων κυριαρχίας στο χώρο μεταξύ των κοινοτήτων Ανωγείων, Ζωνιανών και Λιβαδιών, έχει ως αποτέλεσμα την γκετοποίηση και περιθωριοποίηση της κοινότητας των Ζωνιανών από τους όμορους γείτονές της καταρχήν. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι έννοιες του γκέτου και του περιθωρίου έχουν κατεξοχήν διερευνηθεί σε ομάδες αστικών τόπων, θα ήταν ενδιαφέρουσα η λεπτομερής διερεύνηση των προϋποθέσεων δημιουργίας και αναπαραγωγής μιας ανάλογης κατάστασης γκετοποίησης πληθυσμών ως συνέπεια εγκαθίδρυσης σχέσεων οικονομικής, συμβολικής και πολιτικής ηγεμονίας μεταξύ άλλων κατηγοριών «τόπων».²⁰

Στις σύγχρονες συνθήκες οικονομικών απαιτήσεων και καταναλωτικών αναγκών και προτύπων, η εισροή κεφαλαίων στον πληθυσμό της κοινότητας φαίνεται να επιτεύχθηκε (και πολύ πιθανόν να συνεχίζει να επιτυγχάνεται) με δύο τρόπους. Ο ένας είναι με τη μορφή των κρατικών επιδοτήσεων του πρωτογενούς τομέα της παραγωγής, όπως συνέβη κυρίως στα Λιβάδια και στα Ζωνιανά, ή με τη μορφή κρατικών επιχορηγήσεων διαφόρων τύπων έργων και πρωτοβουλιών, όπως συνέβη κυρίως στα Ανώγεια. Ο άλλος τρόπος είναι με ό,τι θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε ως εμπλοκή σε «οικονομίες ρίσκου», δηλαδή την αποκόμιση χρηματικών κεφαλαίων από έκνομες δραστηριότητες και συγκεκριμένα από την καλλιέργεια και εμπορία χασίς και «σκληρών» ναρκωτικών, το εμπόριο όπλων και τη μαστροπεία και πώληση προστασίας σε

20 Ο τόπος εδώ νοείται ως ο ανθρωπογενής χώρος, δηλαδή ο «εξημερωμένος» χώρος, ο χώρος που ανήκει στον Πολιτισμό. Πρόκειται για «τόπους» όπου ο άνθρωπος έχει επέμβει με τρόπους όπως την κατασκευή, την εγκαθίδρυση συμβόλων και σημασιών ή την εγκατάσταση ενός συνόλου λειτουργιών και σημασιών (βλ. και Ζαρκιά 1992).

νυχτερινά καταστήματα ή ακόμα και κλοπές και ληστείες. Οι πηγές προέλευσης των κεφαλαίων αυτών μπορεί να διαφέρουν, ο τρόπος όμως ανάλωσής τους δεν διαφέρει ριζικά. Συγκεκριμένα, στη λογική μιας ηθικής αλληλεγγύης και συλλογικότητας που επιβάλλει η κοινοτική ζωή, αναδιανέμονται στο δίκτυο σχέσεων της (social network), εντός και εκτός των εδαφικών ορίων της κοινότητας, με διάφορους τρόπους όπως με επιβαλλόμενες από το έθιμο δωρεές σε διάφορες κοινωνικές περιστάσεις (κεράσματα, προσφορές σε γάμους, βαφτίσια, γιορτές κ.λπ.), με προσφορά εργασίας σε ευνοημένα πρόσωπα –σε δικούς μας ανθρώπους όπως λένε οι ίδιοι οι κάτοικοι– στους τομείς των κατασκευών, των εργολαβιών, ή των παροχών υπηρεσιών ή με την επιδεικτική κατανάλωση σε είδη επίδειξης κοινωνικού γοήτρου (αγορά πολυτελών αυτοκινήτων, ακριβών κοσμημάτων, αντικειμένων διακόσμησης κ.λπ.). Σε αρκετές περιπτώσεις συσσώρευσης υψηλών χρηματικών κεφαλαίων σε συγκεκριμένα πρόσωπα, ο κύριος τρόπος επένδυσής τους είναι στην αγορά οικοπέδων στην πόλη ή στο χτίσιμο πολυτελών κατοικιών, με σκοπό τη μελλοντική προσφορά τους ως προίκα στα παιδιά για μια καλύτερη θέση στη γαμήλια αγορά. Τα ζητήματα των συγκεκριμένων τρόπων αναδιανομής ρευστοποιημένων κεφαλαίων –άρα και η συλλογική ανοχή και συνενοχή– καθώς και των συγκεκριμένων πρακτικών προσπορισμού τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την οργάνωση στο πεδίο των σχέσεων και της πολιτικής διαπλοκής.

Κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η διερεύνηση του περιεχομένου των κοινωνικών σχέσεων και των τρόπων πολιτικής διασύνδεσης των κοινωνιών της περιοχής με το κράτος και τους θεσμούς του προϋποθέτει, κατά τη γνώμη μου, να ληφθούν υπόψη τρία προσδιοριστικά και αλληλοσυνδεδεμένα στοιχεία της συνολικής κοινωνικής οργάνωσης. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την κυρίαρχη θέση των σχέσεων συγγένειας, τον εξισωτικό (egalitarian) χαρακτήρα της κοινωνικής οργάνωσης και την πίστη σε ένα σύστημα αξιών κοινωνικού γοήτρου και ισχύος.

Η συγγένεια, με τις μορφές της αιματοσυγγένειας, της αγχιστείας, της τελετουργικής συγγένειας (κουμπαριά και αναδοχή) αλλά και της αδελφοποίησης, είναι κυρίαρχη ως ιδεολογία που επικυρώνει και νομιμοποιεί όχι μόνο την ένταξη του ατόμου σε μια ομάδα αλλά και συνιστά ιδίωμα για τη δημιουργία και καλλιέργεια σχέσεων, που αρχίζουν από την καθημερινή κοινωνική συνεργασία ή αλληλοϋποστήριξη και επεκτείνονται έως τη μορφοποίηση ευρύτερων πολιτικών συμμαχιών αλλά και αντιθέσεων μεταξύ ατόμων και ομάδων. Ο ρόλος των διευρυσμένων ομάδων αιματοσυγγενών –γένη ή γενιές ή *σόγια* όπως ονομάζονται στην Κρήτη– οι οποίες προσδιορίζονται και οριοθετούνται από το κοινό επώνυμο των μελών τους, εξακολουθεί μέχρι σήμερα

να είναι ιδιαίτερα σημαντικός στην κοινωνική και πολιτική ζωή του νησιού. Αφενός το σύστημα συγγένειας παρέχει στο άτομο έναν κώδικα ηθικής για τη δημιουργία και καλλιέργεια δεσμών αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας και ο οποίος συνοψίζεται στη φράση: *οι συγγενείς έχουν υποχρέωση να αλληλοϋποστηρίζονται*. Αφετέρου, η διευρυμένη ομάδα συγγένειας, αποτελεί την κατεξοχήν ομάδα στήριξης του ατόμου. Ως εκ τούτου, οι δυνατότητες του ατόμου για διαφοροποίηση ή πρωτοβουλίες όσον αφορά αποφάσεις, στάσεις ή επιλογές του οριοθετούνται από τον βαθμό συναίνεσης και την επιδοκιμαστική στάση που θα έχει –ή το συγκεκριμένο άτομο υπολογίζει ότι θα έχει– από τον κύκλο των συγγενών του. Ως μορφή «συλλογικής βούλησης», ιδιαίτερη βαρύτητα έχει για το άτομο η ομάδα αιματοσυγγενών του, έπονται οι αγχιστείας και ακολουθούν οι τελετουργικοί συγγενείς, οι οποίοι συνιστούν και τον κύκλο των πιο εξατομικευμένα επιλεγμένων, άρα και των πιο προσωπικών, σχέσεων του ατόμου. Συνεπώς, από αυτή την οπτική της πρόταξης της προάσπισης των συμφερόντων και των επιδιώξεων της ευρείας ομάδας αιματοσυγγένειας είναι πολύ πιθανόν να υπάρξει συλλογική συναίνεση ή και επιδοκιμασία για επιλογές ή δράσεις, οι οποίες ως τέτοιες μπορεί να είναι έκνομες, όμως είναι αποδεκτές ή τυγχάνουν και επιδοκιμασίας στη λογική της προαγωγής των συλλογικών συμφερόντων και επιδιώξεων.²¹

Ο προσδιορισμός της συγκεκριμένης κοινωνίας ως εξισωτικής (egalitarian) δεν σημαίνει ότι πρόκειται για μια κοινωνία ισότητας (equality) και ανυπαρξίας κοινωνικών ιεραρχήσεων. Στη σχετική ανθρωπολογική βιβλιογραφία (Davis 1977, 110-125, Clastres 1994, Boehm 1993 κ.λπ.), ο όρος 'έξισωτικός' αναφέρεται στην ανυπαρξία θεσμοποιημένων ή παγιωμένων (πολιτικά, οικονομικά κ.λπ.) σχέσεων ιεράρχησης ή εκμετάλλευσης, καθώς κάθε ατομική πράξη είναι προσδιορισμένη ηθικά από τη συνολική κοινωνία, η οποία ως «κοινή γνώμη» την ελέγχει διαρκώς και, σε περίπτωση απόκλισης, επιβάλλει τις ανάλογες «μορφές κυρώσεων» (κριτική, ρεζίλεμα, περιθωριοποίηση κ.λπ.). Το επακόλουθο είναι η ισχύς προσώπων ή ομάδων να υφίσταται και να ασκείται μόνο με την κοινωνική συναίνεση. Στην περίπτωση των κοινωνιών της ορεινής κεντρικής Κρήτης, εκτός από τη χαμηλή σύγχρονη επαγγελματική εξειδίκευση που χαρακτηρίζει πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού καθώς και την ύπαρξη μεγάλων εκτάσεων κοινοτικής και μοναστηριακής γης, τις οποίες νέμονται, ως βοσκότοπους, ευρείες ομάδες αιματοσυγγενών με συλλογικά δικαιώματα χρήσης, ο εξισωτικός χαρακτήρας απορρέει και από ένα επιπλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της συνολικής κοινωνικής οργάνωσης. Συγκεκριμένα, την ύπαρξη ενός συστήματος αξιών προσώπου,²² που συνιστούν τον καθοδηγητικό κανόνα πλήθους ατομικών επιλογών, τακτικών και δράσεων. Οι αξίες αυτές, επειδή αποτελούν μέρος των συλλογικών αναπαραστάσεων, στο περιεχόμε-

21 Περισσότερα βλ. Τσαντηρόπουλος 2004, 161-196.

22 Για μια διεξοδική ανάλυση της έννοιας «πρόσωπο» βλ. Mauss 2004.

νό τους συναινούν εξίσου όλα τα μέλη της τοπικής κοινωνίας και συνεπώς υφίστανται σε ένα συγκεκριμένο άτομο μόνο εφόσον αναγνωρίζονται σ' αυτό από μια συλλογικότητα. Ο εντόπιος όρος *κόζι* (=κοινωνικό γόητρο ή δύναμη), που συνοδεύεται με προσδιορισμούς όπως χαμηλό, ψηλό, μικρό μεγάλο ή καθόλου, δηλώνει για έναν άνδρα το ύψος του γοήτρου που απολαμβάνει, ενώ με το επίθετο *κοζαλής* προσδιορίζεται ο άνδρας με υψηλό και αναγνωρισμένο από ένα ευρύ κύκλο συνανθρώπων του κοινωνικό γόητρο. Απτή απόδειξη αυτού του γοήτρου είναι το εύρος της επιρροής του λόγου ενός άνδρα σε έναν κύκλο συνανθρώπων του που αρχίζει από τους αιματοσυγγενείς του και επεκτείνεται στις ομάδες αγχιστέων και τους τελετουργικούς συγγενείς με διαπλοκές οι οποίες, διαμέσου της δημιουργίας και καλλιέργειας πολιτικών πελατειακών σχέσεων, εκτείνονται έξω από τα όρια της τοπικής κοινωνίας. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι, στο πολιτικό πεδίο, ο κύκλος των επιρροών ενός άνδρα μπορεί να προσδιοριστεί ως ομάδα συναίνεσης στις τακτικές ή δράσεις του, ενώ στο εύρος της εκφράζεται το μέγεθος της ισχύος του άνδρα αυτού. Συνεπώς, η κοινωνική και πολιτική ισχύς του ατόμου θεμελιώνεται στον αγώνα του για τη μορφοποίηση μιας κοινής θέλησης, η οποία αφορά τις επιλογές ή την υιοθέτηση στάσεων και πρακτικών από ζητήματα του καθημερινού κοινωνικού πεδίου έως την εκλογική συμπεριφορά. Στο επίπεδο της εντόπιας ρητορικής, η συναίνεση σε ζητήματα ή αποφάσεις έχει τα ερείσματά της σε μια επιχειρηματολογία που δικαιώνεται ηθικά από την προάσπιση ενός συλλογικού συμφέροντος. *Πρέπει να κάνουμε αυτό επειδή είναι το πιο συμφέρον για όλους μας* είναι μια φράση που συχνά χρησιμοποιείται από τους *κοζαλήδες* στα λεγόμενα *οικογενειακά συμβούλια* ή σε άλλου τύπου συναθροίσεις όπου είναι αναγκαία η λήψη συλλογικών αποφάσεων. Ο τρόπος που περιγράφουν οι ντόπιοι τον *κοζαλή*, δηλαδή ως *τον άνδρα που μετρά ο λόγος του*, συνοψίζει, κατά τη γνώμη μου, τους τρόπους διαμέσου των οποίων ασκείται η επιρροή του. Αυτοί μπορεί να είναι διάφοροι τύποι κοινωνικών συναλλαγών όπως π.χ. η παροχή βοήθειας σε επαγγελματικές δραστηριότητες, η εκδήλωση συμπαραστάσης και υποστήριξης μέσω εθιμικά προσδιορισμένων υλικών και συμβολικών παροχών, οι μεσολαβήσεις σε ζωοκλοπές καθώς και στην επίλυση διαπροσωπικών διενέξεων κ.λπ., ή οι λεγόμενες *εξυπηρετήσεις*, όπως ονομάζονται οι μεσολαβήσεις διαμέσου των οποίων το άτομο ευνοείται για την αποκόμιση οφελών από φορείς και θεσμούς του κράτους. Να επισημανθεί ότι υπάρχει στενή εξάρτηση αυτών των αξιών συμβολικού κεφαλαίου –τιμή, γόητρο, εγωισμός κ.λπ. είναι κάποιοι όροι με τους οποίους αποκαλούνται– από την οικονομική βάση της κοινωνίας. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η σχέση αξιών συμβολικού κεφαλαίου και υλικής βάσης είναι ανάλογη με τη γενικότερη σχέση συμβολικών και υλικών αγαθών, όπως την προσδιορίζει ο Bourdieu (2000), δηλαδή ως επιβολή των πρώτων στα δεύτερα με μια «μαγική δύναμη», όπως συνοπτικά την αποκαλεί, που μεταμφιέζει με αμφίσημες, απροσδιόρι-

στες και ασαφείς κοινωνικές σημασιοδοτήσεις καθαρά υλικά συμφέροντα και επιδιώξεις. Οι συνέπειες αυτής της επιβολής είναι σημαντικές κυρίως στη συγκρότηση λόγων και ρητορικών για τη δικαιολόγηση έκνομων πράξεων (όπως η οπλοφορία και οπλοχρησία) ή την άσκηση μορφών έμμεσης ή άμεσης βίας ή εξαναγκασμών – μέχρι και των λεγόμενων «εγκλημάτων» τιμής. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η συνολική δυναμική της τοπικής κοινωνίας είναι, σε τελική ανάλυση, απόρροια των μορφών συσχετισμού (συμμαχία, αντίθεση, σύγκρουση) συσσωματωμένων ομάδων (corporate groups),²³ συγκροτημένων στη βάση του ιδιώματος της συγγένειας (Τσαντηρόπουλος 2004, 179-196).

Όσον αφορά στο πεδίο της πολιτικής εμπλοκής της τοπικής κοινωνίας με το κράτος, από όσα έχουν υποστηριχθεί μέχρι τώρα είναι σαφές ότι η ίδια η οργάνωση της κοινωνίας ευνοεί την ανάπτυξη πελατειακών συστημάτων. Αυτό άλλωστε έχει επισημανθεί στον κρητικό και στον αθηναϊκό Τύπο με αφορμή τα γεγονότα στα Ζωνιανά.²⁴ Όμως, πρέπει επιπλέον να επισημανθεί ότι η συγκεκριμένου τύπου κοινωνική οργάνωση έχει ως αποτέλεσμα τη μορφοποίηση πελατειακών συστημάτων, τα οποία μπορούμε να προσδιορίσουμε ως «αλυσιδωτά πυραμιδοειδή». Προς την κορυφή της πυραμίδας βρίσκονται οι άνδρες με κοινωνική ισχύ, οι λεγόμενοι *κοζαλήδες*, ενώ το εύρος της βάσης της είναι αυτό του κύκλου των κοινωνικών σχέσεών τους, οι οποίες συντηρούνται, ανανεώνονται ή διευρύνονται διαμέσου υλικών ή συμβολικών ανταλλαγών, διευκολύνσεων ή εξυπηρετήσεων. Έτσι, στις συναλλαγές με τους φορείς της πολιτικής εξουσίας, απτή απόδειξη του ύψους κοινωνικού γοήτρου που έχουν κατορθώσει να αποκτήσουν συγκεκριμένα άτομα είναι ο αριθμός ψήφων που μπορούν να εξασφαλίσουν για έναν πολιτευτή. Και είναι προφανές ότι ο αριθμός των ψήφων που θα προσφερθούν στον πολιτευτή θα είναι ανάλογος των απαιτήσεων για *εξυπηρετήσεις* από μέρους του, κάποιες φορές και νομικά επιλήψεις, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό.

Επιπροσθέτως, στο επίπεδο της πολιτικής ιδεολογίας, οι συγκεκριμένου τύπου πελατειακές σχέσεις δεν μπορούν να συγκροτήσουν ή να παγιώσουν

23 Η έννοια της συσσωματωμένης ομάδας (corporate group) και τα ζητήματα προσδιορισμού της αποτελούν αντικείμενα μιας ευρείας ανθρωπολογικής συζήτησης, συχνά με έντονες αντιπαραθέσεις (βλ. π.χ. Dow 1973, Appel 1983). Εδώ χρησιμοποιώ τον συγκεκριμένο όρο ως περιγραφικό του αποτελέσματος της μετάβασης ενός συνόλου ατόμων με δεσμούς συγγένειας σε ομάδα της οποίας η συνοχή στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πεδίο επιτυγχάνεται διαμέσου της χρήσης των ιδιωμάτων της συγγένειας.

24 Για μια αρκετά διεξοδική ανάλυση των πελατειακών σχέσεων με αναφορές σε συγκεκριμένα γεγονότα βλ. άρθρα του Θ. Γεωργαντέα, «Τα πολιτικά συμφέροντα ισχυρότερα και από τη θέληση για πάταξη της εγκληματικότητας», του Ολύμπιου Δαφέρμου, «Είμαστε όλοι Ζωνιανοί...» και του Γιάννη Ανδρουλιδάκη, «Το Ρέθυμνο στην εποχή της ποτοαπαγόρευσης» στο περιοδικό *Αντί*, τεύχ. 908 (2007), καθώς και έρευνα της Public Issue (εφημ. *Καθημερινή* 9/12/2007) σύμφωνα με τα οποία πλειοψηφούν τα ποσοστά των Κρητικών που θεωρούν πιθανή την ανάμειξη πολιτικών, δικαστικών και αστυνομικών στην κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στα Ζωνιανά και όχι μόνο.

πολιτικές ιδεολογίες που να εκφράζουν συγκεκριμένα τμήματα της κοινωνίας. Αυτό συμβαίνει επειδή αφενός πρόκειται για σχέσεις, οι οποίες, ως τέτοιες, είναι προσωπικές και βασίζονται στον οπορτουνισμό και στην καιροσκοπική υποστήριξη οποιασδήποτε εξουσίας (Χαραλάμπης 1989, 19-38), αφετέρου έχουν τη θεμελίωσή τους στην ιδεολογία της συγγένειας. Ειδικότερα, το πολιτικό, το οποίο εκδηλώνεται ως κομματική σύμπνοια ή διαφοροποίηση μεταξύ μικρότερων ή πιο διευρυμένων συσσωματωμένων ομάδων –διαφοροποίηση που εκφράζεται ακόμα και ως υποστήριξη διαφορετικών πολιτευτών του ίδιου κόμματος– αντλεί τα ερείσματά του από το σύστημα συγγένειας και, ως επίτευξη εκλογικής πλειοψηφίας σε βουλευτικές ή δημοτικές εκλογές, είναι, κατά κύριο λόγο, το αποτέλεσμα της μορφοποίησης μεγεθών συλλογικών βουλήσεων, δηλαδή η κατανομή και ο συσχετισμός μεγεθών κοινωνικής και πολιτικής ισχύος μεταξύ των συσσωματωμένων ομάδων στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας.

Αντί επιλόγου

Στο παρόν κείμενο επιχείρησα, με τη μορφή ενός σχεδιάσματος, να παρουσιάσω πορείες οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού σε μια συγκεκριμένη περιοχή της Κρήτης. Από την επιτόπια έρευνά μου στην περιοχή διαπίστωσα θεμελιώδεις ομοιότητες στα πεδία των κοινωνικών σχέσεων και την πολιτική διαπλοκή των συγκεκριμένων κοινωνιών με το κράτος και τους θεσμούς τους. Το αποτέλεσμα είναι μια κοινωνική δυναμική η οποία, σε τελική ανάλυση, ευνοεί πολύ περισσότερο τον αγώνα για τις δυνατότητες και το βαθμό πρόσβασης σε υλικές πηγές διαβίωσης και πολύ λιγότερο τείνει προς την παγίωση κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων ή ιεραρχιών, στη βάση των οποίων θα μορφοποιηθούν οι συμμαχίες, οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις. Είναι εύλογο ότι μια τέτοια μορφή κοινωνικής δυναμικής ευνοεί την «προσωποποίηση» κοινωνικών αντιθέσεων ή συγκρούσεων και συνεπώς την εκδήλωσή τους με μορφές βίας που μπορούν να φτάσουν ακόμα και στο έγκλημα. Πρόκειται για μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης που συνεχίζει μέχρι σήμερα να υφίσταται. Η διαφορά έγκειται στα οικονομικά μεγέθη που διακυβευόνταν, συγκεκριμένα ενώ παλαιότερα ο αγώνας αφορούσε κυρίως δυνατότητες πρόσβασης σε βοσκότοπους και τη συνακόλουθη δυνατότητα συντήρησης (αλλά και διαφύλαξης από ζωοκλοπές) του ανάλογου αριθμού προβάτων, σήμερα ο αγώνας –στην εκσυγχρονισμένη πλέον μορφή του– αφορά μεγέθη οικονομικών μεριδίων από κρατικές ή ευρωπαϊκές επιχορηγήσεις ή την εμπλοκή στις «οικονομίες ρίσκου».

Από την άλλη πλευρά, η λεπτομερέστερη παρουσίαση της σύγχρονης κατάστασης, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί σε τρία όμορα Δημοτικά Διαμε-

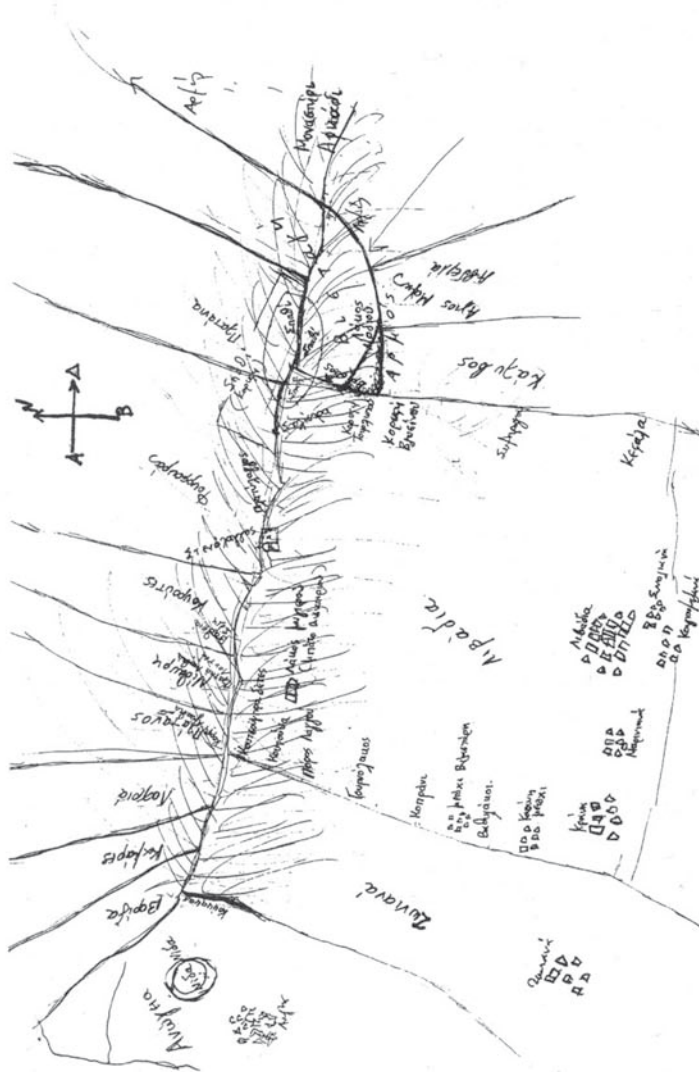
ρίσματα, κάνει εμφανείς τις σημαντικές επιμέρους διαφοροποιήσεις παρά τη χωρική γειτνίαση. Οι σχέσεις ιεράρχησης «τόπων» που έχουν διαμορφωθεί –όχι τυχαία όπως έδειξα– αποκτούν ιδιαίζουσα βαρύτητα στη σύγχρονη κατάσταση, τουλάχιστον στην ευρύτερη περιοχή της ορεινής Κεντρικής Κρήτης. Η ιεράρχηση αυτού του τύπου επιβάλλει την ένταξη της διερεύνησης της πορείας των μετασχηματισμών επιμέρους κοινωνιών σε σχήματα πιο διευρυμένα από αυτά των διαφόρων τύπων διπολισμού όπως: κέντρο/περιφέρεια, κράτος/τοπική εξουσία, αστικός/αγροτικός χώρος κ.λπ..

Οι «πελατειακές σχέσεις» ή τα «πελατειακά συστήματα», που ως φράσεις χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον στην επιχειρηματολογία –αλλά και στην κομματική αντιπαράθεση– για την ερμηνεία μιας κατάστασης που αποτέλεσε κύριο θέμα της επικαιρότητας με αφορμή την αρνητική επικαιρότητα των Ζωνιανών, συνιστούν ένα μόνο –αναμφισβήτητο σημαντικό– μέρος ενός ερμηνευτικού μοντέλου των συγκεκριμένων τοπικών κοινωνιών. Η κατάσταση είναι πολύ πιο σύνθετη και πιθανόν να αφορά σε νέες μορφές κοινωνικού μετασχηματισμού στον αγροτικό χώρο της Ελλάδας και διαδικασίες μορφοποίησης νέου τύπου «τοπικών οικονομιών», άρα και την ανάδυση νέων οικονομικών και κοινωνικών ομάδων. Εδώ, η συγκριτική εξέταση με άλλες τοπικές κοινωνίες, εντός και εκτός των ορίων του ελλαδικού χώρου, θα είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική.

Άρης Τσαντηρόπουλος

Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Κρήτης
741 00 Ρέθυμνο
aris@phl.uoc.gr

Σχηματική αναπαράσταση των «ζωτικών χώρων» των κοινοτήτων του ευρύτερου ορεινού όγκου του Ψηλορείτη όπως τους αντιλαμβάνονται και τους αναπαριστούν οι ίδιοι οι κάτοικοι

Γράφημα: Δενδρύλλια κάνναβης που κατασχέθηκαν σε νομούς της Ελλάδας κατά το έτος 2006. Πηγή: εφημερίδα 'Η Καθημερινή' 18-11-2007

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Appel, G. 1983. Methodological Problems with the Concepts of Corporation, Corporate Social Grouping and Cognatic Descent Group. *American Ethnologist* 10(2): 302-311.
- Barnes, J. 1954. Class and Committees in a Norwegian Island Parish. *Human Relations* 7: 39-58.
- Bateson, Gr. (κ.ά) 1956. Toward a theory of schizophrenia. *Behavioral Science* 1 (4): 251-264.
- Boehm, Ch. 1993. Egalitarian Behaviour and Reverse Dominance Hierarchy. *Current Anthropology* 34 (3): 227-254.
- Bourdieu, P. 2000. Η οικονομία των συμβολικών αγαθών. Στο: *Πρακτικοί Λόγοι. Για τη θεωρία της δράσης*. Αθήνα: Πλέθρον, 161-197.
- Campbell, J. 1964. *Honour, Family and Patronage. A study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford: Clarendon Press.
- Clastres, P. 1994. *Η αρχαιολογία της βίας. Ο πόλεμος στις πρωτόγονες κοινωνίες*. Αθήνα: Έρασμος.
- Davis, J. 1977. *People of the Mediterranean. An Essay in Comparative Social Anthropology*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Dow, J. 1973. On the Muddle Concept of Corporation in Anthropology. *American Anthropologist* 75(3): 904-908.
- Herzfeld, M. 1985. *The Poetics of Manhood Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press.
- Marx, E. 1990. The Social World of Refugees: A Conceptual Framework. *Journal Of Refugee Studies* 3(1): 189-203.
- Mauss, M. 2004. Μια κατηγορία του ανθρώπινου νου: η έννοια του προσώπου-η έννοια του εαυτού. Στο: Μ. Mauss, *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 137-184.
- Saulnier, F. 1987. Μερικές όψεις του κοινωνικού μετασχηματισμού σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης. Στο: Σ. Δαμιανάκος (επιμ.): *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.: 425-435.
- Ανδρουλιδάκης, Γ. 2007, Το Ρέθυμνο στην εποχή της ποτοαπαγόρευσης. *Αντί* 908: 22-24.

Απογραφές Ε.Σ.Υ.Ε.

Γεωργαντέας, Θ. 2007, Τα πολιτικά συμφέροντα ισχυρότερα και από τη θέληση για πάταξη της εγκληματικότητας. *Αντί* 908: 16-19.

Δαμιανάκος, Σ. 1987. Εισαγωγή. Στο: Στ. Δαμιανάκος (επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.

Δαφέρμος, Ο. 2007. Είμαστε όλοι Ζωνιανοί.... *Αντί* 908: 20-21.

Ζαϊμάκης, Γ. 2005. Χασισοποσία και ντερβισιλίκι στο Ηράκλειο Κρήτης στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα: Τελετουργία και συμβολισμός. *Εθνολογία* 11: 61-87.

Ζαρκιά, Κ. 1992. Η Συμβολή της Ανθρωπολογίας του Χώρου. *Εθνολογία* 1: 75-82.

Κασίμης, Χ. και Παπαδόπουλος, Α.Γ. 1999. Η διατήρηση της οικογενειακής γεωργίας και η καπιταλιστική ανάπτυξη της γεωργίας στην Ελλάδα. Μια κριτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. Στο: Χ. Κασίμης, Λ. Λουλούδης (επιμ.), *Ύπαιθρος χώρα. Η ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Πλέθρον/Ε.Κ.Κ.Ε., σ. 85-114.

Κοβάνη, Ε. 1988. Ο πρωτογενής τομέας και η κοινωνική κινητικότητα των νέων. Η περίπτωση στο εσωτερικό μιας αγροτικής κοινότητας. Στο: Πρακτικά του ελληνογαλλικού συνεδρίου (Αθήνα 4-7 Δεκ. 1984): *Ο αγροτικός κόσμος στον μεσογειακό χώρο*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.-Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 270-283.

Παπακωνσταντής, Γ. 2006. Η εγκληματικότητα στο Μυλοπόταμο. Αίτια, συνέπειες, μύθοι και πραγματικότητα. Στο: Ειρ. Γαβριλάκη και Γ. Τζιφόπουλος (επιμ.), *Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως σήμερα. Περιβάλλον - Αρχαιολογία - Ιστορία - Λαογραφία - Κοινωνιολογία*. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 189-199.

Τσαντηρόπουλος, Ά. 1994, 1995. Χωριά και οικισμοί της επαρχίας Μυλοποτάμου. Πληθυσμιακά στοιχεία και διοικητικές αλλαγές από την εποχή της βενετοκρατίας μέχρι σήμερα. *Κρητολογικά Γράμματα* 9/10: 31-52 και 11: 113-128.

Τσαντηρόπουλος, Ά. 2000. *Η «βεντέτα» στην ορεινή κεντρική Κρήτη. «Οικογενειακές» συγκρούσεις και κοινωνική οργάνωση*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

Τσαντηρόπουλος, Ά. 2004. *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή Κεντρική Κρήτη*. Αθήνα: Πλέθρον.

Χαραλάμπης, Δ. 1989. *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συνείδηση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*. Αθήνα: Εξάντας.

**Social and economic transformation
in central mountain Crete. A preliminary
approach to recent events in Zoniana**

ARIS TSANTIROPOULOS

Summary

BASED on statistical and fieldwork data from research carried out in villages at the area of Cretan mountain Ida (Psiloritis) and especially at the Province of Mylopotamos, we focus on a specific situation of economic and social transformation. My main arguments can be summarized as follows:

At the present moment, due to reasons of a poor local economy, the majority of the about 100 villages of the area are in a situation of demographic decay. Three villages, however, namely Anogeia, Zoniana and Livadia, seem to be the exception to the above-mentioned situation. One reason seems to be the predominance of a pastoral economy, mainly monetarily subsidized by the European Union. Moreover, the predominance of the kinship relations in the overall local society –until now– provides politicians with such a background that enables them to build up social networks of patrol-client relations. Local people use this network not only to obtain benefits from the State (forms of social policy, loans and monetary subsidies etc) but also to obtain abjuring of penalties in cases of illegal commitments. The main outlaw actions of the local people are hashish cultivation, trade of firearms and pandering. Finally, in the villages characterized by a demographic stability, one can notice the development of a type of economy based on the influx –from sources outside of the community– of “legal” or “illegal” money. In the present paper we try to elaborate the specific reasons leading to this situation along with its perspectives for the future of the local community.